

AGNIESZKA KOZAK

POCZĄTKI OSADNICTWA NA TERENIE ZBĄSZYNIA W ŚWIETLE BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH.

Kiedy pojawili się pierwsi ludzie zamieszkujący teren dzisiejszego miasta Zbąszynia? Otóż na podstawie badań można powiedzieć, że pierwsi osadnicy pojawiają się stosunkowo niedługo po zlodowaceniu bałtyckim, czyli około 20 tysięcy lat temu. Dlaczego ci ludzie osiedlili się właśnie w tych okolicach?, czy następowało to falami?, czy istniała jakaś ciągłość? Na te oraz inne pytania postaram się odpowiedzieć w niniejszym artykule, wykorzystując materiał archeologiczny i opracowania z XX wieku.

Rozpocznę od warunków fizjograficznych opisywanego terenu, gdyż są one czynnikiem determinującym osadnictwo w jakimkolwiek okresie dziejów. Teren dzisiejszego Zbąszynia został ukształtowany 20 tysięcy lat temu, przez najmłodsze zlodowacenie (zw. Bałtyckim), które w rejonie niedalekiej Sławy miało swój najdalszy zasięg. Teren otaczający dolinną równinę Obry, w okolicach Zbąszynia jest mało urozmaicony. Formę jego ukształtował cofający się lodowiec, który w miejscach swojego zatrzymania usypywał moreny czołowe, a w okresie tajania osadzał moreny denne. Przydatność gospodarcza gleb Zbąszynia i okolic jest niewielka. Przeważają gleby piaszczyste - murszaste, rozwinięte płytko i wilgotne, z tego też względu rolnictwo nie mogło się tu rozwijać na dużą skalę, gdyż jedynie na malutkich poletkach przy brzegach Obry występują czarnoziemy.

Patrząc na mapę dzisiejszego Zbąszynia, należy stwierdzić, że położony jest w warunkach naturalnie obronnych. Miasto leży nad północno-wschodnimi wybrzeżami Jeziora Błędno, a od zachodu okala je wstęgą Obra, gdzie leży dzisiejsze centrum miasta, rynek oraz teren pozostałości po zamku. Teren między rynkiem (podgrodzie), a zamkiem (grodem) podzielony był i nadal jest podłożem bagiennym. Stąd płynie hipoteza, iż w miejscu tym było dawne koryto Obry, co wydaje się być możliwe, jeśli rzeczywiście weźmiemy pod uwagę jedynie mapę. Ukształtowanie terenu nie sprzyja jednak tej hipotezie, którą zresztą odrzucają poznańscy archeolodzy. Tak więc teren dzisiejszego Zbąszynia, był rolniczo niezbyt przydatny i krajobrazowo słabo urozmaicony. Niedostatki te wynagradzał jednak duży zasób wody i naturalne warunki obronne.

Zmiany klimatyczne, zwane dziś zlodowaczeniami miały ogromny wpływ na osadnictwo ludzkie. Pod lodowcem, jak i 500 km przed nim (pustynia arktyczna) życie zamierało, stąd pulsujące pojawianie się człowieka. Nie rosły rośliny, nie żyły

zwierzęta, a co za tym idzie nie mógł także egzystować człowiek. Na terenie dzisiejszej Polski swoją obecność zaznaczyły cztery zlodowacenia. Człowiek występował między zlodowaceniami. Ślady występowania człowieka pochodzą już z pierwszego ocieplenia. Jeśli zaś chodzi o teren Wielkopolski, to ślady obecności człowieka pochodzą dopiero z młodszej epoki kamienia, czyli neolitu.

Okres neolitu, to czas wielkich przemian, tzw. rewolucja neolityczna. Ludność zaczęła przechodzić z koczowniczego na osiadły tryb życia, a gospodarka powoli z przyswajalnej (zbieractwo, myślistwo) przekształcała się w wytwórczą (rolnictwo, hodowla). Zmiany te wpłynęły również na rodzaj występującej fauny i flory, kształt osiedli, ogólnie na cały tryb życia ówczesnych ludzi. Najprawdopodobniej w związku z tymi zmianami pojawili się osadnicy nad Jeziorem Błędno.

Starożytność osadników archeolodzy dzielią na tzw. kultury. Kultury archeologiczne, to plemiona, które pozostawiły po sobie anonimowe ślady egzystencji w postaci grobów, ceramiki, resztek osiedli. Niestety nie znamy ich języka, nazw, dlatego archeolodzy zaczęli nadawać im umowne nazwy, np.: kultura lendzielsko - podgarska. Jedną z pierwszych kultur zamieszkujących tereny dzisiejszego Zbąszynia. Była to typowa kultura rolnicza, zasiedlająca obszary o bardziej urozmaiconych, ale lekkich i przez to łatwiejszych w uprawie glebach. Kolejnym, bardzo oryginalnym znaleziskiem jest skrobacz kamienny i sztylet miedziany. Teorię o istnieniu osadnictwa na terenie Zbąszynia w okresie neolitu potwierdza znalezisko dwóch toporków kamiennych datowanych właśnie na ten okres. Reasumując epokę kamienną, można stwierdzić, że po ustąpieniu ostatniego lodowca, na ziemi zbąszyńskiej pojawiły się plemiona, wraz z nimi symptomy rewolucji neolitycznej. Tak, więc pierwsze ślady osadnictwa sięgają starszej epoki brązu.

Neolit, to tak zwana młodsza epoka kamienia, po której następuje epoka brązu. Brąz przywędrowała na ziemie polskie z Bliskiego Wschodu, ok. 1900 lat p.n.e. Brąz to stop dwóch metali, miedzi (90%) i cyny (10%). Miedź, co prawda znano wcześniej, ale nie zrewolucjonizowała ona jednak epoki, ponieważ była materiałem zbyt plastycznym, aby wykonywać z niej narzędzia, produkowano, z niej ozdoby. Tak, więc, wraz z pojawieniem się brązu zmieniły się obyczaje, narzędzia i zajęcia. Początkowo importowany, w związku, z czym bardzo drogi, stopniowo i powoli zaczął wypierać przedmioty z kamienia i krzemienia. Głównym jego atutem było to, że mógł być przetopiony i użyty ponownie. W trakcie prawie 1000 letniej epoki nastąpiło bardzo ważne zagęszczenie osadnictwa, na skalę, jaka może być porównywalna do rozwoju osadnictwa zachodniego w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Epokę brązu dzielimy na 5 okresów. W starszym okresie epoki potwierdzone zostało tylko jedno znalezisko, a mianowicie okazały grot brązowy, trudno jednoznacznie powiedzieć, czy jedno znalezisko to wystarczający dowód na ciągłość osadnictwa na tym terenie, w I i II okresie brązu.

Na środkową epokę brązu, czyli III i IV okres przypada kultura łużycka. Cechowało ją wykorzystanie wszystkich stref zajmowanego środowiska naturalnego. W efekcie przyczyniło się to do długotrwałego rozwoju i bardzo dobrych warunków do ekspansji.

Z tego okresu znane są cmentarzyska ciałopalne, ślady związane z krótkotrwałą działalnością (np. wypas bydła) oraz pozostałości po osadach. Pierwszym odkrytym

znaleziskiem tego typu były dwa cmentarzyska ciałopalne przypisywane kulturze łużyckiej. Odkopane na terenie fabryki cukru (cukrowni), oraz w pobliskim lasku, datowane na III okres epoki brązu. Podobne znalezisko odkryto w okolicach tak zwanego nowego targowiska oraz na północ od dworca, na terenie, gdzie przed wojną stała częściowo zburzona mączkarnia. Chciałabym tu przytoczyć, jak wyglądały groby z okresu kultury łużyckiej, otóż: powszechne było stosowanie ciałopalenia, groby szkieletowe występowały niezmiernie rzadko. Pochówek był bardzo rytualnym obrzędem. Szczątki starannie zbierano z paleniska, układano w specjalnie do tego przeznaczonym glinianym naczyniu, zwanym popielnicą. Do grobu, zależnie od zamożności i ważności zmarłego, wkładano pożywienie, ozdoby, broń. Czasami również uśmiercano osoby lub zwierzęta i wkładano do grobu jako „towarzystwo” (np.: koń, jeśli był to wojownik, a niewolnik, jeśli zmarły był wodzem lub władcą). Świadczy to o wierze w życie po śmierci. Na terenie Zbąszynia, oprócz szczątków ludzkich, znajdowano naczynia przeznaczone na pożywienie. Dość ciekawym znaleziskiem jest również pojedynczy grób ciałopalny również kultury łużyckiej, a w zasadzie jego pozostałości z fragmentami popielnicy oraz przepalone kości i guzek brązowy z uszkiem. Jednak nie tylko cmentarzyska świadczą przebywaniu ludzi na tym terenie, gdyż odkryto również pozostałości osady łużyckiej. Dokładniej były to: polepa łużyckiej czaty, pojedyncze fragmenty naczyń glinianych oraz doły do odpadów. Najlepszym potwierdzeniem, że na danym terenie mieszkali ludzie są właśnie pozostałości po dołach na odpady, bądź cmentarzyska.

Reasumując epokę brązu można śmiało twierdzić, że dynamika osiedlania się plemion kultury łużyckiej na terenie dzisiejszego Zbąszynia i niedalekich okolic była duża, szczególnie w III, IV i V okresie epoki brązu.

W epoce żelaza, która trwa aż do dziś przypadają: okres halszacki, lateński i wpływów rzymskich. Na omawianym terenie w dwóch pierwszych okresach najsilniej zaznaczyły się wpływy kultury późno-łużyckiej i pomorskiej. Powstanie, rozwój i zanik kultury pomorskiej przypada na stosunkowo krótki okres wczesnej epoki żelaza. O osadnictwie świadczy cmentarzysko żarowe kultury pomorskiej, 3 większe i 3 mniejsze popielnice z wpuszczonymi pokrywami, w grobie kamiennym. Kolejną chronologicznie kulturą była kultura przeworska, która bezskutecznie próbowała wyprzeć kulturę wielbardzką, napływającą z północy. Ziemię osadnictwa kultury przeworskiej przypadają na ok. połowę IV w.

Niestety nie odnaleziono pozostałości z okresu wpływów rzymskich ani okresu wędrówek ludów. Niewątpliwie miał na to wpływ głęboki kryzys kulturowy, gospodarczy i osadniczy, związany ze zmianami, jakie zachodziły w tym czasie w Europie, wraz ze słabnięciem Cesarstwa Rzymskiego. W wyniku tych przemian na terenach polskich pojawili się Słowianie. Od tego momentu mówimy już o wczesnym średniowieczu.

Z okresu wczesnego średniowiecza pochodzą (bardzo rzadkie w okolicy) naczynia typu praskiego, znalezione w wykopie, na dziedzińcu przykościelnym. Można zaryzykować stwierdzenie, że nie istniało tam wówczas grodzisko. Na podstawie znalezisk, można powiedzieć, że istniała osada typu otwartego, zlokalizowana u brzegów jeziora. W ówczesnym czasie grupy ludzkie były niewielkie liczebnie, na-

plywały z innych terenów, być może to było przyczyną ostrożności, z jaka się osiedlano.

Na podstawie badań w 1965 roku stwierdzono, że osadnictwo na terenie rynku w Zbąszyniu rozwijało się, co najmniej od początku XI wieku, a biorąc pod uwagę znalezione także niewielkie ilości ceramiki datowanej do połowy wieku, może nawet wcześniej. W 1992 roku, przy ul. Świętomikołajskiej, w trakcie badań ratowniczych, znaleziono pozostałości dębowych belek o konstrukcji hakowej, tworzących formę skrzyń. Jako, że w warstwie tej występowała ceramika z XII- XIII w, na ten okres datowano również ową konstrukcję.

Okolo połowy X w, rozpoczęte przez Mieszka I, księcia Polan, proces scalania pokonanych plemion słowiańskich objął również Polan osiadłych nad Obrą. Przez cały ten okres, aż do zbudowania grodu w Zbąszyniu, w XII wieku tereny te zamieszkiwały plemiona słowiańskie, osiedlając się w tak zwanych osadach typu otwartego. Z całą pewnością w związku z budową nowego grodu, w XII- XIII w (późne fazy wczesnego średniowiecza), to właśnie na terenie Zbąszynia przypada największe zagęszczenie osadnictwa. O roli miasta, w ówczesnym państwie świadczy znalezisko 9-10 mieczy z XI – XII w, aż po wiek XIII/XIV w.

Z chwilą przejścia Ziemi Lubuskiej przez Brandenburczyków (1241), granica między Nową Marchią a Wielkopolską stała na Obrze. Zbąszyń, jako największy i położony w najdogodniejszym miejscu – w zakolu Obry - gród zaczyna nabierać coraz większego znaczenia, dodatkowo rangę podniosło nadanie w 1231 roku (lub wcześniej) rangi kasztelanii.

Schyłek wczesnego średniowiecza i okres późnego średniowiecza, to czasy szybkiego rozwoju gospodarczego miasta, parafii.

Celem ostatnich badań, jakie prowadzono na rynku w Zbąszyniu (2001), było odkrycie ewentualnych pozostałości ratusza, który miał znajdować się w miejscu wytyczonych wykopów. Niestety warstwy aż do przelomu XV\XVI wieku zostały zniwelowane. Tak więc, stwierdzić można jedynie, że początki osadnictwa w tej części rynku sięgają I połowy XIV wieku

Wiadomo jednak z całą pewnością, że osadnictwo na terenie dzisiejszego Zbąszynia miało swój początek jeszcze w epoce kamienia, bardzo intensywnie rozwijało się w epoce kamienia i wraz z rozpoczęciem epoki żelaza trwa do dziś. Istnieje tylko jeden niepewny moment w dziejach osadnictwa tego terenu, a mianowicie I i II okres epoki brązu, z którego odnaleziono jedynie brązowy grot. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy jest to wystarczający dowód na ciągłość osadnictwa, czy też nie. Optymistycznie jednak kończąc mieszkańcy Zbąszynia mogą być dumni, że tereny, które zamieszkują są zamieszkiwane już od około 6 tysięcy lat.

Zielona Góra 2003

Przedstawione poglądy nie uwzględniają wyników najnowszych badań archeologicznych, pomimo że Autorka o ruchu wspomina.

Redakcja

Przypisy:

1. *Odpowiednik alpejski Würm.*
2. *Lewczuk J., Badania nad osadnictwem pradziejowym wczesnohistorycznym i nowożytnym w Regionie Kozła, [w:] Szkice Nadobrzezańskie, nr 2(5)2000, s.5.*
3. *Epoka żelaza potraktowana jest ze szczególnym uwzględnieniem Regionu Kozła.*
4. *5000 lat p.n.e.-1800lat p.n.e.*
5. *W okolicach dzisiejszej restauracji „Pod Dębami” w 1910 roku, informacja ta została zapisana w postaci krótkiej wzmianki na papierze bibułowym w aktach MAP, tak, więc informacje te nie są potwierdzone, również eksponaty nie zachowały się.*
6. *Jeden z nich miał nawiercony otwór.*
7. *1800 lat p.n.e.-1300 lat p.n.e.*
8. *Od XIV/XIII-III w p.n.e.*
9. *Lewczuk J., op. cit., s.8.*
10. *W Polsce północno-wschodniej – 6, gdyż tam późno rozpoczyna się epoka żelaza.*
11. *Dziś teren zabudowany.*
12. *Znaleziony między drogą do Trzciela, a droga do Międzyrzecza, czyli na pn. od centrum miasta w 1941*
13. *Kurnatowski S., op. cit., ryc. 84, 1-12.*
14. *Odkryte przez nauczyciela, p. Rewersa w 1937 roku.*
15. *Na piaszczystym pagórku, którego nazwa ludowa brzmiała: „Shinderberg”, w pobliżu stacji kolejowej, odkryto 20-25 takich dołów. Zniszczono je bezpowrotnie, a świadczyły o istnieniu większej osady.*
16. *Półowa VI-półowa III w p.n.e.*
17. *Jedno z trzech w całym Regionie Kozła, dwa pozostałe w Kosieczynie i w Nowym Żodynium, gm. Siedlec.*
18. *Znalezione w okolicach dworca kolejowego w Zbąszyniu.*
19. *III w p.n.e.– V w n.e.*
20. *I połowa II w.*
21. *III/półowa IV – VI w.*
22. *VI – połowa VII w.*
23. *W okolicy były potencjalne grody w Kargowej i Rybojadach.*
24. *II połowa XIII w.*
25. *XIV – XV w.*
26. *Bobrowski P., Pawlak P., Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na rynku w Zbąszyniu, Poznań 2001, [maszynopis].*

